

Łukasz Kwadrans (Cieszyn, Polska)

PRAWO JAKO ZEWNĘTRZNY I WEWNĘTRZNY CZYNNIK WARUNKUJĄCY ZACHOWANIE W SPOŁECZNOŚCI ROMSKIEJ – POTRZEBA PODJĘCIA BADAŃ

W kontekście utrwalonych stereotypów na temat aktywności ekonomicznej Cyganów/Romów, w atmosferze niezrozumienia dla ich inności, zasadnym wydaje się dążenie do skonstruowania badań nad odmiennością kulturową, zawierającą się w różnym postrzeganiu prawa formalnego przez Romów i społeczność dominującą w kraju ich zamieszkania. Autor podejmuje próbę przygotowania się do takiego wysiłku badawczego, stawiając na samym początku pytanie o potrzebę i sens takich poszukiwań¹. Interdyscyplinarne ujęcie problemu łączyłoby w sobie podejścia socjologiczne, politologiczne, a przede wszystkim pedagogiczne. W zainteresowaniu trzech wspomnianych wyżej dyscyplin nauki pozostają istotne dla projektu pojęcia tożsamości, norm i wzorów zachowania, (nie)przystosowania społecznego, postrzegania prawa. Celem byłoby wskazanie różnic w pojmowaniu prawa przez odmienne grupy społeczne na przykładzie Romów. Podjęta zostałaby próba wskazania alternatywnych form przystosowania społecznego Romów. Na wybór tematu wpływ powinna mieć trudna sytuacja społeczna, prawna oraz ciągle niedokonana integracja Romów w tej części Europy i potrzeba zmiany. Badaniami zostałaby objęta odpowiednio reprezentatywna grupa Romów w Polsce. Do badań należałoby wykorzystać kwestionariusz wywiadu (lub ankiety, ale z wykorzystaniem ankietera, bowiem część respondentów może nie posiadać umiejętności czytania i pisania), a także wzbogacić materiał o wypowiedzi liderów romskich (możliwe byłoby zaplanowanie

¹ Projektowane badania nie powinny dotyczyć jedynie konfliktu z prawem karnym i w swych założeniach mieć cel inny niż znane większości cyganologów w Polsce opracowanie Alberta Pawłowskiego, *Cyganie. Studia nad przestępczością*, Zielona Góra 1973.

badan fokusowych). Celem projektu byłaby identyfikacja stosunku do prawa formalnego i własnego, obyczajowego. Wnioski uzyskane w wyniku przeprowadzonych dotąd poszukiwań stanowić mogą podstawę sformułowania głównego problemu badawczego, który wyrażałby się w pytaniu: „Czy nieprzystosowanie społeczne może wynikać z odmienności kulturowej zawierającej się w sposobie postrzegania prawa?”

Cyganie/Romowie², według amerykańskiego antropologa i cyganologa Matta Salo³, odróżniają się ze względu na sześć podstawowych kryteriów, które to kryteria mają znaczący wpływ na odmienne postrzeganie prawa przez tę grupę etniczną. Pierwsze kryterium ma charakter naturalnego członkostwa w grupie, danego przez urodzenie i późniejszą enkulturację. Drugie kryterium wiąże się z przestrzeganiem praw ceremonialnej czystości, poważania czy szacunku. Jest to chyba najistotniejsze kryterium wyróżniania nie-Cyganów i najważniejszy czynnik wpływający na odmienne pojmowanie przez Romów niektórych norm prawnych. W wielu grupach, które respektują tabu wypływające z systemu „skalania”⁴, nie-Cyganie postrzegani są jako nieczyszczy. Kryterium wynikającym z pojęcia skalania w kulturze Romów należy zająć się szerzej, szukając przykładów na trudności związane z chęcią pogodzenia dwóch odmiennych kodeksów normatywnych. Drugim ważnym elementem w tym kryterium jest poważanie. Wiąże się ono z jednej strony z czystością rytualną, z drugiej – z atrybutami i wiekiem. Te trzy elementy są ze sobą ściśle powiązane. Wszystko to określa wzory zachowania wobec starszych, specyficzną etykietę cygańską. Romów cechuje etnocentryzm; poprzez własne wzorce kulturowe postrzegają oni i oceniają zarówno siebie, jak i innych. To, co nie przystaje do ich wzorców i wartości, jest oceniane negatywnie i odrzucane. Trzecie kryterium dotyczy języka romani, a właściwie danego dialektu tego języka. Następne, czwarte kryterium, wiąże się z akceptacją nakazów wynikających z samej organizacji społecznej grupy, mającej odniesienie do wieku, płci, pokrewieństwa oraz, co ważne, prawnych i religijnych zwyczajów. Kryterium piąte określa pewien wzór cygańskiej aktywności ekonomicznej, nastawionej na eksploatawanie

² Mimo pewnych negatywnych skojarzeń językowych, jakie niesie ze sobą nazwa „Cyganie”, wydaje się ona przydatna i będzie tu stosowana zamiennie z etnonimem „Romowie”. Więcej na ten temat: A. Mirga, L. Mróz, *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa 1994, s. 266–267; A. Bartosz, *Nie bój się Cygana. Na daro Romestar*, Sejny 2004; a także autorzy wielu tekstów publikowanych już na łamach „Studia Romologica”.

³ Kryteria te podano za: A. Mirga, L. Mróz, *Cyganie. Odmienność...*, *op. cit.*, s. 267–269.

⁴ *Skalania* to przypadki/formy przekroczenia norm, czynnik normujący obyczajowość niemal we wszystkich grupach. Szerzej: A. J. Kowarska, *Polska Roma. Tradycja i nowoczesność*, Warszawa 2005, s. 35–43.

świata gadziów⁵, nie-Cyganów. Tutaj granica systemów normatywnych jest wyraźnie zaznaczona, gdyż eksploatować można jedynie świat niecygański. Ostatnie kryterium dotyczyć ma wszelkich wizualnych oznak i cech, które uważane są za romskie przez samych Romów.

Mechanizmem, który czuwa nad spójnością grup romskich, jest silnie rozwinięta wewnętrzna kontrola społeczna w postaci kodeksu norm i instytucji „swojskiego orzecznictwa sądowego” (zasada *mageripen*, *romanipen*, *manusipen*)⁶. Instytucje wewnętrznego sądownictwa są odmienne w poszczególnych grupach romskich. W niektórych są bardziej demokratyczne i w wielu sprawach decyduje grupa osób (*Kris*), a w innych wciąż funkcjonuje przywództwo jednej osoby (*Śero Rom*, *Jonkaro*, *Wójt*)⁷. Stosunki wewnątrz struktury, status jej poszczególnych członków, regulowane są już nie tylko przez zwyczaj dziedziczenia pozycji społecznej, ale także cechy indywidualne danej osoby.

Znamienną jest wciąż mała liczba wyemancypowanych Romów; są oni najczęściej odrzucani przez społeczeństwo. Wśród Romów zachodzi czasami zjawisko niesymetryczności więzi społecznej⁸. Chcieliby oni przynależć do dominującej w danym państwie większości i są przekonani, że mają do tego prawo, a równocześnie czują się odrzuceni przez tę większość. Można zatem stwierdzić, że obcość podmiotowa Romów jest niewielka, przeciwnie do obcości odzwierciedlonej⁹.

Podwójny wydaje się aspekt „problemu rozumienia prawa” w stosunku do grupy społecznej, jaką są Romowie. Z jednej strony mamy przestrzeganie lub nieprzestrzeganie praw mniejszości przez społeczność dominującą,

⁵ Nazwa *gadžo*, lp. (*gadża* l. mn.) – obcy, nie-Cygan. Por. A. Mirga, L. Mróz, *op. cit.*, s. 263–271; I. Hancock, *The East European Roots of Romani Nationalism* [w:] D. Crowe, J. Kolsti (red.), *The Gypsies of Eastern Europe*, Armonk-London-New York 1992.

⁶ Przekroczenie zakazów *mageripen* powoduje skalenie. *Romanipen* wyznacza granicę etniczności, jest wykładnią tradycji cygańskich i obowiązuje wyłącznie wewnątrz społeczności. *Manusipen* to człowieczeństwo, to przestrzeganie norm cygańskich *romanipen*. Więcej na ten temat np. J. Ficowski, *Cyganie na polskich drogach*, Kraków 1985, s. 175–199; A. Bartosz, *op. cit.*, s. 170–197; A. J. Kowarska, *O sądach cygańskich. Znaczenie starszyny w rozstrzygnięciu sporów w kontekście prawa zwyczajowego*, „Studia Romologica”, 2008, nr 1, s. 91–92; M. Courthiade, *O rromskim sądzie obyczajowym*, „Studia Romologica”, 2008, nr 1, s. 13–32; E. Marushiakova, V. Popov, *Sąd cygański w Europie Wschodniej*, „Studia Romologica”, 2008, nr 1, s. 13–77.

⁷ Są to instytucje typowe dla poszczególnych grup, np. *Polska Roma*. Zob. A. J. Kowarska, *O sądach cygańskich...*, s. 95–102; A. J. Kowarska, *Polska Roma...*, *op. cit.*, s. 27–44; A. Bartosz, *Nie bój się Cygana...*, *op. cit.*

⁸ S. Ossowski, *Wielogłowy lewiatan a grupa społeczna. O perypetiach pojęciowych w socjologii* [w:] *Idem, Dzieła*, T. 4, Warszawa 1967, s. 137–173.

⁹ E. Nowicka, M. Majewska, *Obcy u siebie. Luteranie warszawscy*, Warszawa 1993, s. 25.

z drugiej strony odmienny system normatywny grupy mniejszościowej, stojący często w opozycji do systemu normatywnego grupy większościowej (państwa). Pierwsza sytuacja zapewne determinuje stosunek do organów państwowych, wymiaru sprawiedliwości bądź samego systemu prawnego.

Rozpatrując pierwszy aspekt, możemy powiedzieć, że przykładów na łamanie praw mniejszości przez państwo jest wiele. Dokumentowanie przypadków łamania prawa i dyskryminacji wobec Romów stało się zadaniem wielu romskich i nieromskich organizacji pozarządowych, a także Punktu Kontaktowego ds. Romów i Sinti Biura Demokratycznych Instytucji i Praw Człowieka OBWE czy Europejskiego Centrum Praw Romów (European Roma Rights Centre)¹⁰. Dostępna jest obszerna i ciągle rosnąca dokumentacja. Obejmuje ona przypadki tzw. *hate speech* (wypowiedzi tchnących nienawiścią) w mediach, przymusowego przesiedlania, deportacji uchodźców i poszukujących azylu, odbierania obywatelstwa i pozbawiania prawa pobytu, odmawiania pracy, mieszkania i wstępu do pomieszczeń użyteczności publicznej – z powodu przynależności etnicznej, jak również gwałtowne ataki rasistowskich grup, takich jak neonaziści czy skinheadzi, a także ataki tłumów w różnych miejscowościach¹¹. Odrębnym rodzajem dyskryminacji są przypadki brutalności policji czy przypadki zaniechania przez nią ochrony Romów przed przemocą i atakami. W wielu raportach Romowie skarżą się na stronne, dyskryminacyjne i niesprawiedliwe stosowanie prawa. Niewłaściwe postępowanie lub zupełny brak reakcji w wielu sprawach, także podczas śledztwa i po jego zakończeniu w sądach, przyczyniają się do wrogiego nastawienia wobec Romów i czynienia z nich niekiedy tzw. kozłów ofiarnych. Wśród romskich ofiar owa sytuacja wzmacnia zaś przekonanie, że administracji państwowej brakuje woli, by działać zgodnie z literą prawa, którego respektowania oczekuje się od Romów.

Interesująca z punktu dociekań badawczych jest sytuacja, w której dwa systemy normatywne stoją wobec siebie w opozycji; gdy członkowie jakiejś grupy społecznej, w naszym przypadku Romowie, muszą dokonać wyboru między dwoma rodzajami zachowania. Prawo cygańskie/romskie czy kodeks karny, cywilny, pracy, a może nawet konstytucja obowiązująca w państwie ich zamieszkania? Z jednej strony obyczaje, tradycja romska, a z drugiej – oczekiwanie społeczeństwa co do przystosowania, zachowania, postępowania zgodnego z normą, najczęściej rozumianą w sensie statystycznym.

Zaproponować można analizę wspartą o teorię grup odniesienia, która na podstawie badań empirycznych i potocznie postrzeganych faktów wska-

¹⁰ Zob. <http://www.errc.org/> [dostęp: 12.08.2013].

¹¹ Zob. <http://www.errc.org/en-search-results.php?mtheme=16> [dostęp: 12.08.2013].

zuje, że tzw. grupy obce mogą być i są obiektami oddziałującymi na osobowość jednostki, która do nich nie należy¹². Ta grupa, na tle której jednostka się postrzega, nazwana jest za Herbertem H. Hymanem grupą odniesienia porównawczego. Należałoby ją odróżnić od grupy odniesienia normatywnego, czyli takiej grupy, z której jednostka czerpie dla siebie wartości, normy czy wzory zachowań¹³. Mogą to być pewne układy z grup odniesienia porównawczego czy całe grupy odniesienia porównawczego, ale mogą to być układy inne, przeciwstawne, alternatywne (na przykład wynikające z ogólnego prawa obowiązującego w kraju). W tym miejscu należałoby zadać pytanie, jakie mechanizmy psychospołeczne zachodzą w świadomości jednostki, gdy porównuje się z innymi pod danym względem, powodujące wybór z otoczenia jakichś grup odniesienia normatywnego? Wydaje się, że wyborem tym najczęściej rządzi ogólna zasada, w myśl której wartość grupy będzie wzrastać wraz ze świadomością jej członka, iż może on zaspokoić swoje potrzeby przez przynależenie do tej grupy.

Zapewne należałoby dokonać jeszcze przeglądu orientacji teoretycznych w rozważaniach nad dewiacją i kontrolą społeczną. Bardziej jednak zainteresowanie winno wtedy skupić się nie na osobach, które z premedytacją naruszają przepisy prawa czy normy społeczne, a na tych, którzy swoim wyglądem, sposobem bycia i obyczajami odbiegają od oczekiwań społecznych, są pod pewnymi względami „inni”; stąd wybór Romów. Dlatego należałoby przeanalizować zarówno koncepcje paradygmatu etiologicznego, ze szczególnym uwzględnieniem najpopularniejszej koncepcji dewiacji pochodzącej z nurtu strukturalno-funkcjonalnego Roberta K. Mertona, jak i teorie reakcji społecznej, łącznie z mechanizmami naznaczania¹⁴. W tym przypadku bardziej interesujący wydaje się jednak problem tworzenia i egzekwowania norm społecznych, a także procesy czy mechanizmy, za pomocą których naznacza się kogoś piętnem dewiacji, a także wpływ etykiet dewiacyjnych na dalsze relacje stygmatyzowanych jednostek lub grup ze społeczeństwem¹⁵.

Rozważania teoretyczne należałoby rozwinąć również o przedstawienie tożsamości etnicznej, kultury, charakterystyki socjologicznej i krótkiej historii Romów, aby zająć się konkretnie świadomością prawa wśród Cyganów/Romów. Uzasadnieniem powinny być konkretne przykłady konfliktów, kolizji sprzeczności norm wewnątrzgrupowych z ogólnie obowiązującymi w danym państwie. Nie można tu przeoczyć faktu, że niektórzy Romowie

¹² Zob. J. Turowski, *Socjologia: male struktury społeczne*, Lublin 2000, s. 115–127. Por. R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982.

¹³ Zob. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 217.

¹⁴ Zob. A. Siemaszko, *Granice tolerancji: o teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993.

¹⁵ *Ibidem*, s. 13.

niemal całkowicie respektują i poddają się „prawu państwowemu”, często z konieczności lub pod przymusem, niekiedy jednak dobrowolnie. Nie oznacza to, że jedna z podstawowych ich wartości zanika. Romowie bowiem nie muszą tracić swojej tożsamości, mogą ją jedynie przekształcać.

Wskazany problem badawczy wydaje się istotny w kontekście właściwego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, innych organów państwa, respektowania praw mniejszości, odpowiedniego tworzenia i stosowania przepisów prawa, z uwzględnieniem ich ducha.

LITERATURA:

- BARTOSZ A., *Nie bój się Cygana. Na dara Romestar*, Sejny 2004.
- COURTHIADE M., *O rromskim sądzie obyczajowym*, „Studia Romologica” 2008, nr 1, s. 13–32.
- FICOWSKI J., *Cyganie na polskich drogach*, Kraków 1985.
- HANCOCK I., *The East European Roots of Romani Nationalism* [w:] D. CROWE, J. KOLSTI (red.), *The Gypsies of Eastern Europe*, Armonk-London-New York 1992.
- KOWARSKA A. J., *Polska Roma. Tradycja i nowoczesność*, Warszawa 2005.
- KOWARSKA A. J., *O sądach cygańskich. Znaczenie starszyny w rozstrzygnięciu sporów w kontekście prawa zwyczajowego*, „Studia Romologica”, 2008, nr 1, s. 91–92.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Sąd cygański w Europie Wschodniej*, „Studia Romologica”, 2008, nr 1, s. 13–77.
- MERTON R. K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982.
- MIRGA A., MRÓZ L., *Cyganie. Odmiennność i nietolerancja*, Warszawa 1994.
- NOWICKA E., MAJEWSKA M., *Obcy u siebie. Luteranie warszawscy*, Warszawa 1993.
- OSSOWSKI S., *Wielogłowy lewiatan a grupa społeczna. O perypetiach pojęciowych w socjologii* [w:] Tenże, *Dziela*, T. 4, Warszawa 1967.
- SIEMASZKO A., *Granice tolerancji: o teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993.
- TUROWSKI J., *Socjologia: małe struktury społeczne*, Lublin 2000.

ŹRÓDŁO INTERNETOWE:

<http://www.errc.org>

Lukasz Kwadrans

**I THAMI SAR ANDRUTNO AJ AVRUTNO DETERMINÀNTO E RROME-
NQERE XODINKERIMASQERO – KAMLÒL PES RODLÀRIPEN**

O avtòro sikavel pesqero projèkto, kaj zumavel te sikavel o diferènçe sar o Roma aj o gaze xalòven i thami and-o them kaj ziven. I res si te rodinòl (araxhlòl) jekh formàlo relàcia karing-i thami thaj i xodutni grùpa. O avtòro phenel amenqe so si e Rromenqeri identitèta aj putrel jekh drom sar te labàrdòl teoretitko aj empiritko metòda kaj te aresel pesqeri res.

Lukasz Kwadrans

**LAW AS INTERNAL AND EXTERNAL DETERMINANTS OF BEHAVIOR
THE ROMA COMMUNITY – A NEED FOR RESEARCH**

The author presents the project, which would be an attempt to show the differences in the understanding of the law by the Roma and the dominant community in their country of residence. The aim would be to identify a formal relationship to the law and own group. The author describes the elements of the identity of the Roma. It also indicates a possible approach to the use of theoretical and empirical research suggests this.